

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ ПРЕДСТАВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (1819–1924) В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ЗУСТРІЧ ІЗ НЕСВІДОМИМ

Напередодні появи психоаналізу в західній науці та культурі відбувалися різноманітні процеси, що їх можна розглядати як «протопсихоаналітичні». Автор намагається показати, що деякі з цих процесів дістали відображення у працях випускників та викладачів Київської духовної академії (КДА). Приклади осмислення поняття несвідомого можна зустріти у таких випускників і викладачів КДА, як Орест Новицький, Петро Ліницький, Григорій Малеванський, Маркеллін Олесницький, Федір Орнатський, Олексій Кирилович. Показано, що до подібних міркувань їх підштовхували ідеї західноєвропейських філософів, зокрема Фрідріха Шеллінга, Артура Шопенгауера, Едуарда фон Гартмана, Іммануїла Фіхте, Поля Жане та ін. Зазначено, що випускник і викладач КДА Матвій Троїцький максимально наблизився до визначення такого важливого для психоаналізу феномену, як перенос. Найбільшу увагу присвячено працям випускника КДА Михайла Вержболовича. Вони містять розгляд низки концептів, уявлень, міркувань, настанов, практик, що відіграли важливу роль у формуванні різних версій психоаналізу. Михайло Вержболович виходить на відповідну проблематику, аналізуючи погляди не лише згаданих вище філософів, а й провідних європейських психологів XIX – початку XX ст. – Йогана Гербарта, Германа Ульріци, Вільгельма Вундта, Теодора Флурнуа та ін. У серії праць Вержболовича, присвячених вивченню різноманітних окультних феноменів, відображено чимало ідей та процесів, що відіграли велику роль у формуванні аналітичної психології Карла Юнга. Зазначене дає змогу уникнути звуженого уявлення щодо розвитку науки у КДА. Хоч вона й була передусім релігійним закладом, у її стінах навчалися та працювали фахівці з широким кругозором. Вони здійснювали актуальні розвідки, добре знаючись на філософських засадах та новітніх тенденціях у різних наукових дисциплінах, зокрема у психології.

Ключові слова: Київська духовна академія, історія ідей, психоаналіз, несвідоме, окультизм.

У другій половині XIX – на початку XX ст. в європейській культурі розпочалося формування низки інтелектуальних течій, які згодом стали називати «філософією підозри»: марксизм, ніцшеанство та фрейдизм. Усі вони становили значну загрозу для традиційного релігійного світогляду та церкви як соціального інституту. Київська духовна академія, як один із провідних осередків богословської освіти та науки на території Російської імперії, залишити без відповіді ці виклики не могла. Критиці ідей Маркса і Ніцше було присвячено низку дисертацій, захищених у КДА на початку XX ст.¹ Прикладом дуже глибокого й незашореного осмислення філософії останнього може слугувати праця Василя Екземплярського (1875–1933) «Евангелие Иисуса Христа перед судом Фр. Ницше» (Екземплярський, 1915). Але з психоаналізом ситуація була

¹ Див., наприклад: Кленов, 1907; Васильев, 1908; Власовский, 1908; Чавдаров, 1910.

принципово іншою. На відміну від перших двох версій філософії підозри, які почали формуватися ще у XIX ст., він виник і став набувати поширення лише з приходом XX ст.², тобто напередодні епохи грандіозних історичних катаклізмів (Перша світова війна, революції тощо). Системно відреагувати на нього у представників КДА вже просто не було можливості. Разом з тим у їхніх працях можна знайти наочне відображення процесів, що відбувалися у європейській філософії та психології напередодні появи психоаналізу і можуть розглядатися як елементи його передісторії. Нижче ми спробуємо виокремити та проаналізувати низку (з нашого погляду –

² Більшість істориків схильні пов'язувати народження психоаналізу з виходом у світ «Тлумачення сновидінь» Зигмунда Фрейда (1856–1939). Книжку надрукували у листопаді 1899 р., але офіційно було зазначено, що її видано у 1900 р. Специфічний психоаналітичний рух почав оформлюватися навколо Фрейда приблизно з 1902 р. (див., наприклад: Sulloway, 1992, p. 448–450; Roazen, 2001, p. 1–2).

доволі репрезентативну) таких перетинів. При цьому нас також цікавитиме, як саме представники КДА сприймали інформацію, що йшла із зарубіжжя, і як оцінювали статус власної науки у насиченому новими ідеями європейському інтелектуальному контексті відповідних часів.

Почнемо із такого ключового для усіх різновидів психоаналізу поняття, як несвідоме. Не секрет, що ідея несвідомого зародилася задовго до Фрейда, а впродовж XIX століття інтерес до неї – як у філософів, так і у науковців – значно зріс. Як наочно показано у нещодавно опублікованій статті, концепт несвідомого посідав важливе місце також і в рамках морально-антропологічної доктрини випускника та викладача КДА, фахівця з богослов'я, філософії, психології та педагогіки Маркелліна Олесницького (1848–1905) (Козловський, 2018). Київський дослідник був упевнений, що «людська душа завжди живе у двох сферах: ясній, свідомій і темній, несвідомій», і у своєму тлумаченні її «темних, несвідомих» сторін спирався на ідеї цілої низки західних колег: «Це і Фрідріх Шеллінг з його вченням про “темне” підґрунтя людської свободи; Артур Шопенгауер, який підніс на рівень філософської рефлексії ірраціональну волю як сутнісну рису світу. Вочевидь київський учений певним чином спирався і на більш сучасні, вельми популярні теорії, зокрема на Іммануїла Фіхте (сина видатного представника класичного німецького ідеалізму Йогана Фіхте), його доктрину вольової природи психіки. Звісно, поза увагою М. Олесницького не залишилася й філософська система Едуарда фон Гартмана – його візії несвідомого як метафізичного підґрунтя світового процесу – природи, історії, людини» (Козловський, 2018, с. 51).

Праці Е. фон Гартмана (1842–1906) – творця ледь не найрозвиненішої концепції несвідомого до Фрейда, автора фундаментальної праці «Філософія несвідомого» (Hartmann, 1869) – були добре відомі представникам КДА. Наприклад, ідеї цього впливового німецького філософа другої половини XIX ст. та безпосередньо поняття несвідомого багато разів згадуються у перекладі трактату французького філософа Поля Жане (1823–1899)¹ про цільову причинність, виконаному випускником та викладачем КДА Григорієм Малеванським

(1840–1919) ще у 1870-ті рр. (Жанэ, 1878). Згодом професор КДА Петро Ліницький (1839–1906) присвятив системі поглядів Гартмана окрему велику публікацію (Линицкий, 1898а; Линицкий, 1898b). У ній він визнав, що «в настоящее время в Германии наибольшей известностью и особым вниманием пользуется философия Гартмана» (Линицкий, 1898а, с. 423). Однак для представника КДА велике значення мало й те, що ця філософія була принципово антирелігійною та атеїстичною (Линицкий, 1898а, с. 99). Отже, не дивно, що Ліницький пропонує дивитися на неї як на «косвенное доказательство полной несостоятельности нигилистической философии материализма». Важливим елементом цього доказу виявляється звинувачення Гартмана у наданні несвідомому надто високого статусу: «Если предположить в основании вещей начало слепое, бессознательное, неразумное, какова материя, то все бытие, весь мир в глазах человека теряют всякую свою цену, обращается в ничего незначащий, пустой мираж...» (Линицкий, 1898b, с. 102).

За кілька років до Ліницького статтю, присвячену безпосередньо поняттю несвідомого у Гартмана, опублікував випускник КДА (1880–1884) Олексій Кирилович (Кирилович, 1895а; Кирилович, 1895b). На початку цієї статті теж визнається факт великої популярності головного героя розвідки: «Редко ученому или философу выпадала завидная доля приобрести в несколько лет столь широкую известность, как это удалось в наше время немецкому пессимисту Гартману» (Кирилович, 1895а, с. 530). Однак, як з'ясується із подальшого викладу, ідея Гартмана поставити в центр усієї філософії поняття несвідомого Кириловичу, як і Ліницькому, явно не до душі. До речі, схожість можна простежити не тільки з представником КДА. Як і багатьох майбутніх критиків Фрейда, Кириловича явно не задовольняє наявна у Гартмана схильність пояснювати через несвідоме такі духовні феномени, як любов, мораль, художня творчість, мова тощо (Кирилович, 1895а, с. 542–544). З симпатією він ставиться хіба що до тих місць у Гартмана, де той сам відмовляється від абсолютизації несвідомого: «Бессознательное, стало быть, не так непогрешимо, как описывал его философ. Не случайна и следующая оговорка Гартманна, что вредно отдаваться всецело влиянию Бессознательного, ибо никогда нельзя знать, в чем оно состоит и есть ли оно, а также найти критерий для отличия внушений Бессознательного от действия капризной фантазии» (Кирилович, 1895а, с. 582). Загальний висновок, якого доходить Кирилович за підсумками власного тривалого

¹ Племінником Поля Жане був П'єр Жане (1859–1947) – творець самобутньої версії психологічного аналізу, що стала одним із головних джерел для Фрейда, Адлера та Юнга при розробці ними власних психоаналітичних моделей. Саме П'єрові Жане належить створення терміна «підсвідоме». Історичний пріоритет Жане у деяких важливих для психоаналізу питаннях визнає навіть дуже чутливий до проблеми інтелектуальної першості Фрейд (Ellenberger, 1970, р. 331, 406–408).

аналізу концепції Гартмана¹, звучить абсолютно фатально: «Помимо множества противоречий, его философия есть философия тьмы, а не света, и судьба ее быть забытой, как только проявится горизонт человечества от временного и скоро проходящего пессимизма» (Кирилович, 1895b, с. 480). Судячи з усього, Кирилович сприймав Гартманів проект передусім як спробу «порыться в “золотом дне” нашего духа» (Кирилович, 1895a, с. 535) і заробити на цьому дешево популярність². Якщо так, то це, зрозуміло, дуже спрощена оцінка філософії несвідомого Едуарда фон Гартмана, але згодом аналогічні звинувачення будуть регулярно висловлюватися і в бік психоаналізу.

Значно більше перетинів із протопсихоаналітичною проблематикою знаходимо у працях іншого випускника КДА Михайла Вержболовича (1861–1911). У 1887 р., після успішного захисту кандидатського твору за темою «Пророческое служение в Израильском (десятиколенном) царстве»³ і закінчення навчання, він був залишений в КДА ще на рік у статусі професорського стипендіата з філософських наук (зокрема з психології). Передбачалося, що після цього молодий вчений зможе посісти кафедру психології в одній із духовних академій Російської імперії.

¹ Сумарно його стаття, надрукована у кількох номерах журналу «Вера и разум», налічує більше ніж 100 сторінок.

² Це припущення ми зробили передусім на основі самої статті Кириловича про несвідоме у Гартмана. Додаткові аргументи на користь цього дають наявні (дуже обмежені) біографічні дані. Здається, Олексій Тадейович Кирилович мав особливу відразу щодо широкого публічного успіху, протиставляючи останньому тихі наукові заняття, які жодною винагородою не потребують. Захистивши дисертацію на тему «Учение Канта о религии» (Кирилович, 1883) і закінчивши КДА у 1884 р. (Ткачук & Брюховецький, 2016, с. 907), він переїхав до міста Рильск (Курська губернія), звідки за шість років потому написав абсолютно пронизливого листа у Київ до свого співучня по Академії (і її майбутнього ректора) Дмитра Богдасhevського: «В силу старинного знакомства позволю себе беспокоить Вас своею просьбою. Каждый раз, с началом осени, у меня является желание еще поработать над своим кандидатским сочинением, хотя оно и написано мною уже давным давно. О мотивах такого желания не стану высказываться, а замечу только, что порою является большая охота поработать над чем-нибудь серьезным, что могло бы увлечь меня на некоторое время. Вы сами поймете подобное желание, если сообразите, какой материал для занятий мы, живущие в уездных городах, можем иметь и имеем под своими руками. Между тем, наверное, занятия тем, чем когда-то занимался, могло бы, если не вполне освежить, то, по крайней мере, в значительной мере возобновить в памяти уже забытое. Будьте, поэтому, так добры – напишите мне, какие лучшие существуют немецкие пособия по вопросу кантовского учения о религии. Вам, несомненно, подобная литература известна, и для Вас, поэтому, не составит труда поделиться со мною Вашим знанием. Если найдете нужным писать ко мне, то не забудьте, пожалуйста, обозначить, кроме имени автора, точное заглавие его сочинения на тот случай, что мне придется все эти книги выписывать из-за границы. Ваш покорнейший слуга А. Кирилович» (Кирилович, 1890).

³ Твір був опублікований спочатку в кількох випусках журналу «Труды Киевской духовной академии», а згодом – як окрема монографія (Вержболович, 1891).

За браком вакансій цього не сталося (Ткачук, 2015, с. 286), однак фаховий інтерес до цієї дисципліни зберігся і реалізувався в інший спосіб. Якщо у перші роки після закінчення КДА М. Вержболович публікував праці, присвячені переважно питанням богослов'я, то усього лише за кілька років у його творах починає превалювати психолого-педагогічна тематика.

Ця тенденція зберіглася у творчості М. Вержболовича надовго, а її першим проявом став опублікований у 1893 р. «Обзор главнейших направлений психологии текущего столетия»⁴. Розпочинаючи цю працю, він наголосив на особливій актуальності обраної спеціалізації. За його словами, з усіх філософських наук саме психологія «по преимуществу привлекает внимание исследователей и наиболее разрабатывается в течение последнего столетия, достигая великих и несомненных успехов в своем развитии» (Вержболович, 1893a, с. 186). Головною причиною цих успіхів та запорукою їх збільшення у майбутньому він визнав той факт, що саме на ниві психології виявляється можливим гармонійне поєднання старого та нового – теоретичної глибини (класична метафізика) та емпіричної конкретики (передова сучасна наука). Однак таке поєднання у повному обсязі, на його думку, мало місце не скрізь. Наприклад, у роботі приділено порівняно небагато уваги англійським та французьким психологам, у дослідженнях яких, на думку М. Вержболовича, домінували емпіризм і сенсуалізм (матеріалізм) (Вержболович, 1893a, с. 355). У центрі дослідження – значно більш розвинена у теоретичному плані німецька психологія. М. Вержболович впевнений, що майже усі її провідні представники, попри належність до різних напрямів, у фундаментальному плані дуже близькі. Зберігаючи щільний зв'язок із метафізикою, вони тим не менш «не довольствуются уже прежней идеалистической точкой зрения» та «обращают внимание и на физические и физиологические условия и основания психической жизни и деятельности» (Вержболович, 1893a, с. 187–188). Спільною є й загальна настанова Михайла Вержболовича щодо всіх основних напрямів німецької психології, а саме – до «психологічного реалізму» (провідні представники – Йоган Фрідріх Гербарт (1776–1841) і Фрідріх Едуард Бенеке (1798–1854)), «фізіологічного напрямку» (Вільгельм Вундт (1832–1920)) та «ідеально-реального напрямку» (Герман Ульріці (1806–1884) та Іммануїл Герман Фіхте (Фіхте-молодший) (1796–1879)). Ідеться про

⁴ У журналі «Вера и разум» (Вержболович, 1893a) і окремим виданням (Вержболович, 1893b).

ретьельний та дуже виважений аналіз, у результаті якого у кожному вченні знаходять як сильні, так і слабкі сторони.

Значний інтерес викликають у М. Вержболовича міркування німецьких психологів стосовно несвідомого. Зокрема він зазначає, що «Гербарту и его ученикам – Дробишу и Фолькману *мы обязаны* (курсив наш. – В. М.) отчетливым учением о выработке идей, об их превращении из сознательного в бессознательное состояния и наоборот...» (Вержболович, 1893а, с. 205). Саме за це мав би визнати себе зобов'язаним цій школі й Фрейд, адже, як давно помітили історики психоаналізу, йому приписують чимало такого, що насправді належить його попередникам, зокрема й Гербарту (Ellenberger, 1970, р. 548). Останній «розробив свою власну динамічну теорію несвідомих психічних процесів» (Sulloway, 1992, р. 67) і «сформулював положення, згідно з яким багато з того, що знаходиться у свідомості, “витісняється” із неї» (Лейбин, 1990, с. 67). Саме за підручником представника Гербартової школи Густава Адольфа Лінднера (1828–1887) майбутній засновник психоаналізу вивчав психологію у гімназії, яку закінчив у 1873 р. (Jones, 1953, р. 374; Ellenberger, 1970, р. 536; Лейбин, 1990, с. 67; Sulloway, 1992, р. 67). Приблизно за тих самих часів (у період із 1872 до 1876 рр.) тодішній студент і майбутній викладач КДА Федір Орнатський (1848–1919) виконував там під редакцією професора Дмитра Поспехова переклад із німецької одного із тогочасних посібників із психології. Сам переклад, наскільки ми можемо судити, видано не було. Проте в архіві зберігся рукописний варіант (Гагеман, [1872–1876])¹, в якому зустрічаємо багато посилань на Гербарта та його школу, а також, наприклад, такі пасажі: «...следует различать движения жизненных стремлений *бессознательные* и *сознательные*. Бессознательные движения жизненных побуждений мы называем *инстинктом*»; «Наиболее значительная и интенсивная форма любви есть *половая любовь*, т. е. основывающееся на половом влечении *удовольствие*, находящее в теле другого лица и соединенное с сильным желанием продолжительной связи с этим лицом» (Гагеман, [1872–1876], арк. 10, 44).

¹ Там є приписка, зроблена 19 серпня 1914 р. Петром Кудрявцевим, із якої випливає, що рукопис надійшов до музею КДА від спадкоємців Д. В. Поспехова і налічував при цьому аркуші з першого до тридцять другого. Кудрявцев цікавиться, «нет ли остальных листов в бумагах Д. В. Поспехова, ранее поступивших в музей?» (Гагеман, [1872–1876], арк. 1). Автора оригіналу точно ідентифікувати не вдалося. У рукописі є лише прізвище. Швидше за все, йдеться про д-ра Карла Людвіга Августа Гагемана (1828–1879), директора Королівської гімназії у м. Грауденц (зараз – Грудзьондз, Польща) і автора виданої в Росії праці: (Гагеман, 1882).

Однак у західній філософсько-психологічній науці відповідних часів несвідомим цікавилися не тільки Гербарт та його учні. М. Вержболович, наприклад, зазначає, що попри суто термінологічні розбіжності, дуже схожі уявлення щодо дії несвідомих механізмів психіки можна знайти також й у Ульріці та Фіхте-молодшого (Вержболович, 1893а, с. 270). У зв'язку з цим особливе значення мають погляди Фіхте-молодшого щодо «свідомості уві сні» чи «сонної свідомості»². В цьому контексті важливою також є згадка Вержболовичем думка Вундта про те, що до «розладів свідомості», окрім ілюзій, галюцинацій та розумових розладів, належать також сон і сновидіння (Вержболович, 1893а, с. 249). У відомих нам працях з історії психоаналізу ім'я Вундта згадується майже обов'язково. Подекуди там можна побачити також ім'я Фіхте-старшого, однак жодних паралелей із вченням його сина зустрічати поки не доводилось. Разом із тим ознайомлення із наявним у Вержболовича доволі розлогим аналізом поглядів Фіхте-молодшого наштовхує на думку, що такі паралелі варто шукати. «Свідомість уві сні», про яку йдеться у Вержболовичевому переказі ідей німецького філософа, дуже близька до таких феноменів, як звичайний та магнетичний (гіпнотичний) сон, сомнамбулізм, ясновидіння, духовидіння, пророцтво, візіонерство, телепатія, чарівне зцілення, екстаз, геніальні відкриття, мистецтво та релігія (Вержболович, 1893а, с. 273–274). Саме на таких аналогіях згодом буде побудовано окрему і дуже впливову версію психоаналізу – аналітичну психологію Карла Густава Юнга (1875–1961). Як справжній міст від Фіхте-молодшого до Юнга звучить, наприклад, ця характеристика «свідомості уві сні»: «Это сознание настолько неизмеримо богаче и полнее бодрственного сознания, насколько бессознательная область духа богаче и обширнее сознательной. По словам Фихте, “никто не жил столь богато внутренней жизнью, чтобы совершенно не нуждаться во сне, как восполнении духовной жизни”³. Таким образом сон имеет важное психологическое значение» (Вержболович, 1893а, с. 273). Так, треба зважити на те, що сам Вержболович до цих міркувань про «свідомість уві сні» ставиться надзвичайно

² У Вержболовича – «сонное сознание» (Вержболович, 1893а, с. 273–275). Йдеться про низку розділів, що містяться у першому томі великої праці Фіхте-молодшого з психології свідомості (Fichte, 1864, s. 507–655), де зустрічаємо термін *Traumbewusstsein* (Fichte, 1864, s. 509), який українською, мабуть, було б краще перекласти як «свідомість уві сні», а не як «сонна свідомість».

³ В оригіналі: «Ich glaube nicht, dass irgend ein Individuum im Wachen reich und vielseitig genug lebe, um solcher Traumergänzungen völlig entbehren zu können» (Fichte, 1864, s. 542).

критично. На його думку, «нельзя не признать, что вся эта, довольно обширная, часть труда Фихте... не имеет существенного значения; фактические основы проводимых в ней теорий слишком субъективны и не подлежат опытной проверке» (Вержболович, 1893а, с. 275). Однак при цьому варто також не забувати, що й психоаналіз, попри усі його намагання виглядати науковим, майже з самого початку і до сьогодні є об'єктом дуже суворих і доволі ґрунтовних звинувачень у недостатності емпіричних доказів і навіть псевдонауковості¹.

Наступна історико-психологічна робота Вержболовича («Обзор главнейших направлений русской психологии»)² виявилася значно більшою за щойно розглянуту (299 сторінок проти 84) і містила значний елемент новизни. Насправді йшлося про «одну із перших спроб систематичного огляду історії психології в Росії ХІХ ст.» (Ткачук, 2015, с. 286). У цьому плані особливий інтерес становлять методологічні засади дослідження, сформульовані та реалізовані Вержболовичем доволі чітко і послідовно. Розглядаючи їх, нам доведеться дещо розширити фокус уваги. Але це дасть змогу доповнити виявлення протопсихоаналітичної проблематики низкою дуже важливих для її реконструкції настанов. Ідеться про уявлення Вержболовича щодо співвідношення філософії та психології і статусу російської філософсько-психологічної науки у європейському та світовому інтелектуальному контексті.

Зважаючи на те, що порівняно з країнами Західної Європи розвиток наукової психології розпочався в Росії порівняно пізно (лише у 1830-ті рр.), Вержболович твердить, що у працях більшості вітчизняних психологів особливої наукової оригінальності шукати не слід. Великим досягненням він радить визнати вже той факт, що за такий короткий період його співвітчизники, хоч і займалися здебільшого відображенням поглядів провідних представників західної психології, встигли вийти на відповідний рівень розвитку цієї дисципліни. На думку Вержболовича, «далеко не всегда оригинальность воззрений служит выражением истинного прогресса науки». Куди важливіше, що «русские исследователи усвоя себе наиболее зрелые наблюдения западно-европейской науки над жизнью духа, не просто заимствуют чужие научные результаты, но, подвергши их строго критической проверке,

делают их исходными пунктами новых исследований и при обработке научных систем дают им вполне самостоятельную постановку» (Вержболович, 1895а, с. 117–118).

Друге важливе методологічне положення Вержболовича пов'язане із його розумінням дисциплінарного статусу психології. Прихильником відцентрових настроїв і поборником її якомога швидшого відокремлення від «матері усіх наук» (філософії) Вержболович явно не був. Навпаки, він рішуче наполягав на тому, що «влияние цельного философского мирозерцания на разработку психологических вопросов неизбежно» (Вержболович, 1895а, с. 118). Отже, розвідки російських психологів, на його думку, не можна розглядати не тільки як продукти їхньої суто самобутньої творчості, а і як результати переробки суто психологічних концепцій, розроблених їхніми іноземними колегами. Оскільки «история философии действительно представляет немало фактов зависимости психологии от общих метафизических принципов», з його погляду, цілком природно, «что и разработка психологии в России шла об руку с последовательным проникновением к нам и сменой разнообразных философских направлений» (Вержболович, 1895а, с. 118–119).

Зародки цього симбіозу Вержболович помічає вже наприкінці ХVІІІ ст. Говорячи про тодішню російську систему духовної освіти, він зазначає, що за умов панування *ляйбніце-вольфганської філософії* (у викладі Баумейстера та Вінклера), «учащееся юношество знакомилось и с метафизически-идеалистической психологией этой школы, описывавшей только отвлеченные свойства души» (Вержболович, 1895а, с. 119). Нова філософська мода – *шеллінґіанство* – дала сходи у вигляді низки розвинених філософсько-метафізичних систем. Одна з них містилася в «Руководстве к опытной психологии», опублікованому у 1840 р. Орестом Новицьким (Вержболович, 1895а, с. 124–125, 185). Здійснюючи переробку аналогічного посібника, написаного німецьким науковцем Фрідріхом Фішером (Fischer, 1838), Новицький, услід за останнім, з самого початку проголошує психологію досвідною наукою. Разом з тим, беручись до власне наукових досліджень, він залишає шлях чистої емпірії і починає використовувати спекулятивні методи у дусі філософії Шеллінґа (Вержболович, 1895а, с. 235). Варто зазначити, що про просте відтворення не йдеться і цього разу. З одного боку, властива шеллінґіанству натурфілософська настанова під впливом власних теїстичних поглядів Новицького зазнає істотних змін у бік

¹ Існує величезний масив відповідних досліджень. Див., напр.: (Noll, 1994; Crews, 1995; Webster, 1995; Noll, 1997; Менжулін, 2002; Gomez, 2005; Менжулін, 2006; Borch-Jacobsen & Shamdasani, 2012).

² У журналі «Вера и разум» (Вержболович, 1895а; Вержболович, 1895b) і окремим виданням (Вержболович, 1895с).

спіритуалізму. Філософська база дослідження також розширюється за рахунок залучення низки неоплатонічних та Арістотелевих ідей та начал лямбніце-вольфганської філософії (Вержболович, 1895а, с. 186). З іншого боку, зберігається настанова на «своеобразный монизм, имеющий свое основание в философии тождества» і, відповідно, готовність вивчати не тільки свідомі прояви людської душі, а й *несвідомі* одушевлення у тваринному і навіть рослинному світі (Вержболович, 1895а, с. 186–187). Окрім того, як і на засадах шеллінгіанської філософії тотожності, цілком припустимою виявляється «возможность и действительность непосредственного общения души с миром сверхчувственным, а равно связь ее с общей жизнью природы и жизнью Божественной. Отсюда естественно вытекает проникающий системы своеобразный мистицизм в духе школы Шеллинга и Окена, выражающийся в заимствованиях из сферы таинственного многих примеров для объяснения душевных явлений» (Вержболович, 1895а, с. 187–188). Проявами подібного містицизму у Новицького можуть вважатися його дуже схожі на Шеллінгові судження «о предзнаменовательных снах, о явлениях сомнамбулизма, о предведении, возможности духовидений и сношений с духами» (Вержболович, 1895а, с. 253). Як ми вже зазначали, аналогічні ідеї згодом висловлюватиме Фіхте-молодший, а згодом і Юнг.

Відображення наступної хвилі філософських захоплень – *гегельянства* – Вержболович знаходить у працях Сильвестра Гогоцького (1813–1889). В молоді роки Гогоцький справді багато займався філософією Гегеля, однак оскільки свою «Програму психології» він видав під кінець наукової кар'єри (1880–1881 рр.); у ній помітні також інші тенденції. Відповідно до Вержболовича, під впливом психологів гербартіанської школи він уникає властивого для гегельянства логіцизму і бере до уваги також «реальную природу души и внешние условия ее деятельности... Кроме того, Гогоцкий не столько примыкает к самому Гегелю, сколько к его умеренным последователям: Мишле, Розенкранцу и Эрдману, отказываясь в своих психологических воззрениях от многих взглядов своего руководителя. Наконец, гегелевский идеализм является в системе Гогоцкого преобразованным под влиянием новейших успехов психологии, выразившихся в трудах Вундта, Фехнера, Гельмгольца, Бэна и др.» (Вержболович, 1895а, с. 127). В цілому Вержболович дуже високо оцінює внесок цього київського мислителя у розвиток російської психології (який, як і Новицький, був

випускником та викладачем КДА). На його думку, «являясь лучшим выражением идеалистической психологии, система Гогоцкого при некотором восполнении ее эмпирическим содержанием, может служить наиболее симпатичным, серьезным и основательным типом психологии» (Вержболович, 1895а, с. 290).

У другій половині 1840–1850-х рр. в Росії розпочалося захоплення *матеріалістичною філософією* (головним чином у версії так званих вульгарних матеріалістів: Карла Фогта (1817–1895), Людвіга Бюхнера (1824–1899) і Якоба Молешотта (1822–1893)). Однак на розвитку саме психології, на думку Вержболовича, ця філософська мода особливо не позначилася. Зовсім інша доля спіткала ідеї представників *позитивної філософії* (насамперед – французів Огюста Конта (1798–1857) та Еміля Літтре (1801–1881)), які почали проникати в Росію з кінця 1850-х рр. і закріпилися завдяки активній перекладацькій діяльності та появі низки оригінальних розробок. Саме на тлі захоплення позитивізмом почала поширюватися думка про необхідність остаточного відокремлення психології від метафізики та її фактичного ототожнення з фізіологією. У 1860-х рр. також почалося активне засвоєння ідей британських філософів і психологів так званої досвідної школи (Джеремі Бентам (1748–1832), Джеймс Мілль (1773–1836), Александр Бен (1818–1903)), яка є логічним розвитком традиції, що йде ще від філософів Бекона і Локка (Вержболович, 1895а, с. 127–128, 131–132, 455). Величезний вплив на розвиток російської психології мав також *еволюціонізм*, причому як у версії Дарвіна, так й у вигляді спеціальної психологічної системи, розробленої англійським філософом-позитивістом Гербертом Спенсером (1820–1903): «В начале 70-х годов была попытка поставить психологию на новых основаниях, рассматривать всю совокупность душевных явлений в свете новой идеи, выразителем которой был Спенсер, издавший еще в 1855 году капитальный труд – “Начала психологии”, появившийся затем вторично в окончательной обработке в 1872 году. В сущности, теория Спенсера есть не что иное, как приложение Дарвиновской идеи развития (эволюции) к объяснению душевных явлений» (Вержболович, 1895а, с. 130).

Говорячи про поточний стан російської психології, Вержболович зазначає, що вона розвивається на засадах передусім англійської психології (Вержболович, 1895а, с. 134). Однак до усієї історії взаємовідносин між філософією та психологією на російському ґрунті (порівняно

недовгої, але вже доволі насиченої) він намагається поставитися якомога виважніше, уникаючи радикального презентизму та суб'єктивізму. Наприклад, говорячи про виданий у 1844 р. надзвичайно метафізичний «Курс психології» Івана Кедрова (1811–1846?), він зазначає, що з погляду сучасного стану знань цей посібник вже не може мати серйозного значення, але для свого часу «он был очень полезен, особенно со стороны уяснения высшего идеального смысла психических явлений» (Вержболович, 1895а, с. 255–256).

Абсолютно безплідним для психології Вержболович вважає один лише вульгарний матеріалізм. Що ж стосується решти згаданих філософсько-психологічних моделей, кожна з них має свою рацію. Отже, на його думку, не так уже й погано, що замість чіткого ототожнення власних поглядів із певною західною системою російські психологи демонструють «научный синкретизм, сводящий в одно целое труды исследователей разных школ и направлений» (Вержболович, 1895а, с. 134). Насправді ця риса російської психології є, на думку Вержболовича, однією з головних умов її розвитку та вдосконалення: «Не соглашаясь с тем или другим исследователем душевной жизни и относясь строго критически к их взглядам и суждениям, русские психологи у каждого из них стараются найти долю истины, чтобы затем путем сопоставления, синтеза и восполнения разных мнений восстановить истину в полном объеме» (Вержболович, 1895b, с. 374). Особливо корисним цей синкретизм виявляється у випадку з такою колізією західної психології, як умоглядність та емпіризм: «Обыкновенно в русских системах психологии эмпирия восполняется спекуляцией и умозрением; бессильные в отдельности, они восполняют друг друга, являясь в таком соединении нормальными сторонами мыслительной деятельности» (Вержболович, 1895а, с. 133).

Однак цей синкретизм все ж таки має межі, і про повне змішування усього з усім не йдеться. З цього випливає ще один важливий методологічний принцип. Переходячи від розгляду ранніх етапів формування психологічної науки в Росії до основної частини дослідження, присвяченої новітнім течіям в російській психології, Вержболович залучає до розгляду ті системи, «в которых заметно выразилось определенное направление», дотримуючись при цьому не стільки хронологічного порядку їх появи, скільки такого логічного принципу, як *виникнення під впливом тієї чи іншої західної моделі*. Першими в цьому плані виявляються «системы, возникшие под

влиянием немецкой философии и психологии, и затем – системы, стоящие в зависимости от английской психологии» (Вержболович, 1895а, с. 134).

У німецькій психології Вержболович виокремлює два основні напрями – ідеалізм та реалізм (Вержболович, 1895а, с. 257)¹. Основним виразником першого напрямку в Росії він вважає Гогоцького і присвячує аналізу його психологічної системи значну частину власної роботи (Вержболович, 1895а, с. 259–290). Про філософські засади його психології ми вже говорили. Психологічний реалізм у Росії Вержболович пов'язує передусім із працею «Психология. Исследование основных явлений душевной жизни» Михайла Владиславлева (1840–1890) (Вержболович, 1895а, с. 304–336). У останнього він знаходить перетини з оказіоналізмом Мальбранша і монадізмом Ляйбніца (Вержболович, 1895а, с. 306). За Вержболовичем, Владиславлев також спирався на результати новітніх наукових досліджень у галузі психології та фізіології, але загалом його психологічний реалізм «развился главным образом под влиянием воззрений Лотце и Фортлаге, которые были восполнены им идеями Шопенгауэра» (Вержболович, 1895а, с. 305, 307–308). Від Шопенгауера Владиславлев взяв передусім загальну думку, що воля панує в усьому психічному житті (Вержболович, 1895а, с. 307). Вержболович розширює історико-філософський контекст, зазначаючи, що, окрім Шопенгауера, думка «о главенстве воли в качестве метафизического принципа» висловлювалась також в працях Гартмана, а уперше взагалі з'явилася у XIII ст. у вигляді положення *voluntas est superior intellectu*, сформульованого Дунсом Скотом (Вержболович, 1895а, с. 326). Вержболович також вважає, що введення цього принципу у психологічну науку, «как плодотворного для нее предположения, всецело принадлежит Владиславлеву» (Вержболович, 1895а, с. 326). Нині добре відомо, що вчення про панування волі (у версії Шопенгауера) не могло не вплинути також і на Фрейда (Sulloway, 1992, р. 467–468). Менш відомо, що М. Владиславлев був одним із тих психологів, хто ще до Фрейда активно обговорював поняття несвідомого. Правда, на це звертає увагу не Вержболович, а сучасний історик психоаналізу (Лейбин, 1990, с. 62).

¹ Він також говорить про існування проміжного – ідеально-реального – напрямку німецької психології (Ульріці, Фіхте-молодший), головним виразником якого в Росії вважає Костянтина Ушинського (1823–1870). У розділі, присвяченому цьому психологові, він знаходить у останнього перетини з поглядами Гербарта, Бенеке, Фехнера, Мілля, Бена, Спінози і Гегеля (Вержболович, 1895а, с. 374–427).

У рамках англійської досвідної школи Вержболович виокремлює три напрями – психологічний феноменалізм, фізіологічний напрям (або психофізіологічний еволюціонізм) та психологічний індивідуалізм. З огляду на тему нашої розвідки найбільший інтерес становить фігура головного російського представника психологічного феноменалізму – Матвія Троїцького (1835–1899)¹. У відповідному розділі роботи Вержболовича (Вержболович, 1895а, с. 459–487) проводиться думка, що уся система психологічних поглядів Троїцького базується на загальних началах британської емпіричної філософії та психології. Визнаючи високу цінність та глибокору оригінальність психологічних поглядів Троїцького, Вержболович також звертає увагу й на її недоліки, причому останні, на його думку, зумовлені його ідейною залежністю саме від цієї традиції (Вержболович, 1895а, с. 465, 482–483). Це знайшло дуже наочний прояв під час аналізу праці Троїцького «Немецкая психология в текущем столетии: историческое и критическое исследование с предварительным очерком успехов психологии со времен Бэкона и Локка» (Троицкий, 1867). У середині цієї праці Вержболович проводить чіткий водорозділ. Перші дев'ять глав, в яких міститься історичне обґрунтування наукових переваг емпіричного підходу в психології (започаткованого Беконом, Локком та Г'юмом і розвиненого Міллом, Беном, Спенсером та багатьма іншими представниками англо-шотландської школи), він вважає головною та кращою частиною праці. Значно менш вдалою видається Вержболовичу решта глав, в яких Троїцький використовує принципи, які він засвоїв від британських психологів, для

¹ Вержболович називає його професором Московського університету (Вержболович, 1895а, с. 459), яким Троїцький на той момент справді був. Варто зазначити, однак, що до того Матвій Троїцький вчився та викладав у КДА (Ткачук, 2016). Провідним представником психологічного індивідуалізму Вержболович вважає професора Казанської духовної академії Веніаміна Снігирьова (Вержболович, 1895b, с. 340–374), у якого він знаходить зв'язки передусім із такими іноземними психологами, як Герbart, Бен і Дюмон (Вержболович, 1895b, с. 365–366). Найсистематичнішим та найповнішим виразом основних поглядів, що характерні для фізіологічного напрямку (або психофізіологічного еволюціонізму) англійської досвідної школи, Вержболович вважає «Педагогическую психологию» Петра Каптерьова (Вержболович, 1895b, с. 136–209). В останній застосовано ідеї багатьох авторів, зокрема Дарвіна, Тена, Вундта, Фехнера, Гельмгольца, однак, як підкреслює Вержболович, якщо в основу першого видання цієї праці (1877) було покладено психологію А. Бена, то у істотно переробленому другому виданні (1883) були послідовно розвинуті деякі принципи психології Г. Спенсера (Вержболович, 1895b, с. 136–137). Критикуючи Каптерьова за надмірну увагу до фізичних та фізіологічних умов психічних явищ та похідний від цього брак уваги до внутрішнього смислу душевних актів, він тим не менш вважає його працю надзвичайно корисною (Вержболович, 1895b, с. 208–209).

критичного аналізу представників німецької психології (Вержболович, 1895а, с. 460–461). «Перебирая одного за другим немецких психологов, автор в каждом из них находит одинаково резкое противоречие духу методы, признанной им единственно верной». В результаті такої чисто зовнішньої критики «происходит поголовное и однообразное осуждение всех немецких психологов без исключения... Вся немецкая психология представляется ему рядом нелепостей и заблуждений, а потому он и не оказывает подобающего внимания мнениям разбираемых философов, не придает им надлежащего значения и не выражает их с желательной для данного случая точностью» (Вержболович, 1895а, с. 462).

Треба зазначити, що підхід, застосований Троїцьким у праці з німецької психології (Троицкий, 1867), викликав доволі широку дискусію. Вержболович відобразив лише позицію одного із таборів. Однак насправді до думки, що британський філософсько-психологічний емпіризм є прогресивним напрямом у науці, тоді як континентальна традиція – скоріше проявом рутини та схоластики, був схильний не один лише Троїцький. Отже, його підхід «зумовив як гостро критичні оцінки (П. Д. Юркевич, С. С. Гогоцький, єпископ Никанор (Бровкович), О. О. Козлов), так і позитивні очікування та сподівання щодо створення нового підґрунтя для розвитку теоретичної філософії, вільної від догматизму (М. І. Владиславлев, Ф. Ф. Сидонський, К. Д. Кавелін, М. М. Страхов)» (Ткачук, 2016, с. 685). Слід враховувати також, що свої висловлювання стосовно континентальної філософсько-психологічної традиції Троїцький робив не виключно через «британські окуляри», а після тривалого та глибокого ознайомлення з нею «із перших рук»: у 1862 р. він був відряджений до Німеччини, де протягом двох років, готуючись до професорського звання², слухав лекції цілої низки видатних філософів та психологів, зокрема «курс Г. Тейхмюллера, присвячений системам Й. Ф. Гербарта та Ф. Е. Бенекера», а також «лекційні курси з психології Г. Т. Фехнера та М. В. Дробіша» (Ткачук, 2016, с. 684). Ба більше: саме Матвій Троїцький максимально наблизився до визначення та адекватної оцінки психологічного феномену, який згодом стане одним із ключових для психоаналізу. Йдеться про феномен переносу

² Розкритикована Вержболовичем праця Троїцького (Троицкий, 1867) являла собою опублікований варіант його докторської дисертації, яку він успішно захистив того ж самого 1867 р., тобто усього лише за кілька років після повернення із Німеччини (Ткачук, 2016, с. 684).

(інші назви: перенесення, трансфер). Як зазначає вже згадуваний сучасний історик психоаналізу, схожі ідеї висловлювалися й раніше (наприклад, Фіхте-старшим), але саме Троїцький «рассмотрел проблематику “трансфера” именно в том смысле, который позднее вкладывался Фрейдом в описание психических процессов» (Лейбин, 1990, с. 77–78). На підтвердження цієї тези він наводить дві дуже виразні цитати із праці Троїцького «Наука о духе: общие свойства и законы человеческого духа»: «по перенесению часто возникают так называемые безотчетные влечения к одним и отвращения к другим» (Троицкий, 1882b, с. 152); «значение переносных мотивов нежности в формах переносной любви особенно наглядно в том необозримо широком влиянии, какое, по перенесению, получают любовь половая и материнская» (Троицкий, 1882a, с. 280).

Повертаючись до Вержболовича, варто зазначити, що поки взагалі йшлося скоріше про його випадкові зіткнення з протопсихоаналітичним матеріалом. Реконструюючи історію психології, він згадував про всі її аспекти, що видавалися йому значущими, а вже серед цих аспектів ми знаходили ті, що згодом перетворяться на значущі як елементи передісторії психоаналізу. Однак у перші роки ХХ ст., тобто майже одночасно із початком не передісторії, а саме *історії* психоаналізу, Вержболович сам «присвятив низку праць аналізу несвідомих та підсвідомих явищ психіки, звернувшись до вивчення спиритизму, окультизму та телепатії» (Ткачук, 2015, с. 286). Йдеться про дві брошури («Спиритизм пред судом науки и христианства» (Вержболович, 1900) та «Мир таинственных явлений» (Вержболович, 1902a)), а також статтю «Современный оккультизм в его основах и научном приложении», опубліковану у двох випусках журналу «Вера и разум» (Вержболович, 1902b). Судячи з усього, ці публікації викликали інтерес у читачів та прилив творчих сил у автора. Наскільки нам вдалося встановити, обидві брошури друкувалися щонайменше по два рази, причому в обох випадках друге видання (Вержболович, 1903; Вержболович, 1904) виявилось за обсягом більшим за перше.

Центральним для усіх трьох праць є феномен *окультизму*. Відповідно до наявної традиції, Вержболович вживає цей термін як загальну назву для дуже широкого кола аномальних станів та явищ, які на зламі ХІХ – ХХ ст. перетворилися на об'єкти масового захоплення. Ішлося передусім про спиритизм, сомнамбулізм, магнетизм, гіпнолізм, медіумізм, телепатію, телекінез, духовидіння, ясновидіння, подвійний зір,

появу привидів, левітацію, самовільне пересування предметів тощо. Деякі прихильники окультизму також цікавилися теософією, містикою (як теорією екстатичних станів), анімізмом, психометрією, чорною та білою магією, алхімією, астрологією, френологією, мантікою, вампіризмом, симпатизмом, графологією та ін. (Вержболович, 1902b, с. 239).

Загальна оцінка, яку дає цьому захопленню Вержболович, є негативною. Однак усе пізнається у порівнянні. Ще у середині ХІХ ст. у журналі «Труды Киевской духовной академии» було опубліковано невеличку замітку, присвячену поширенню спиритизму в США. Її автор висловив упевненість у тому, що йдеться про ворожий щодо християнства хворобливий прояв американського життя (В., 1869)¹. Не вдаючись до серйозного аналізу цього явища, він доволі швидко дійшов висновку, що панівна релігія Америки (протестантизм) може і мусить боротися з цією та іншими подібними загрозами доволі «простим» шляхом, а саме – через «уничтожение пресловутого американского отделения церкви от государства и ограничение дозволенной там свободы совести» (В., 1869, с. 177, 191). Цілком природно, що й Вержболович, як представник православного богослов'я, визнав спиритизм та інші прояви окультизму соціально хворобливими і ворожими щодо християнства явищами (Вержболович, 1902b, с. 327–328; Вержболович, 1903, с. 5). Однак репресивних заходів у душі старшого колеги він не пропонував, а деякі окультисти уявлення навіть спробував узгодити з християнським вченням (Вержболович, 1904, с. 18). Пояснити цю трансформацію неважко: за його часів йшлося вже не про локальне внутрішньо-американське явище, а про значно масштабніший процес, який охопив багато країн (і Росію також) (Вержболович, 1903, с. 5–6) і вже хоча б на цій підставі заслуговує уважнішого розгляду. Аналіз різноманітних аспектів окультизму, запропонований самим Вержболовичем, передбачає залучення багатьох фактів з історії думки. Деякі з них мають велике значення й з огляду на історію поширення протопсихоаналітичних ідей у науковому дискурсі Російської імперії.

Перш за все Вержболович наголошує на тому, що окультизм – дуже серйозний суперник християнства, який має власну давню і доволі розвинену традицію. Наприклад, про факти

¹ Автором цієї замітки міг бути випускник та викладач КДА Олександр Михайлович Воскресенський (1828–1883), який публікувався у київській церковній періодиці саме під псевдонімом «В.» (Масанов, 1956, с. 179).

ясновидіння та спілкування з духами говориться у багатьох класичних авторів (Платон, Плутарх, Цицерон та ін.). Ба більше: «В новое время вера в реальность необычайных фактов ясновидения и духовидения была не совсем чужда даже просвещеннейшим мыслителям, каковы Бэкон и Лейбниц. Шеллинг и его многочисленные ученики: Баадер, Шуберт, Кизер, Мейер, Фишер, Эшенмайер, Вейссе, Редсток, а из новейших философов – Гофман и Фихте Мл., Шопенгауэр и Гартман определенно и решительно высказываются в пользу возможности духоявлений» (Вержболович, 1903, с. 3–4). Значний інтерес до спиритизму неодноразово висловлював і такий видатний представник київської духовно-академічної філософської традиції, як Памфіл Юркевич (Вержболович, 1903, с. 15–16, 39). Взагалі, оскільки для філософії доволі природно бути ареною, на якій співіснують дуже несхожі ідеї та умонастрої, зовсім не дивно, що «в новейшей философии “Критика чистого разума” Канта вызвала за собой апологию духовидения Шопенгауэра» (Вержболович, 1902b, с. 237). З тих самих причин не дивним видається Вержболовичу й той факт, що в останні десятиліття XIX ст. на тлі засилля позитивістської філософії та відповідного світогляду почала розвиватися альтернативна тенденція, яка знайшла прояв у тяжінні до усього загадкового і таємничого, надчуттєвого і неосяжного, причому захопила вона не тільки філософів, а й природознавців: «Многие представители науки¹ и философской мысли устремились к той пограничной линии, где феноменальный мир сливается с трансцендентальным, – напряженно изучают загадочные явления душевной жизни, стараются разъяснить непонятные факты из области гипнотизма, сомнамбулизма, телепатии, ясновидения, спиритизма и т. п.» (Вержболович, 1902b, с. 238). Вержболович також показує, що в результаті цих пошуків навіть сформувалися своєрідна філософська доктрина спиритизму (що являє собою доволі дивну суміш принципів гностицизму, буддизму, пантеїзму і навіть дарвінізму) (Вержболович, 1903, с. 57) і своєрідна метафізика окультизму, в якій можна помітити елементи філософії Платона і Плотіна, Спінози, Канта, Шеллінга, Гегеля, Шопенгауера, Шуберта, а також давніх та середньовічних містиків (Вержболович, 1902b, с. 242). Серед прихильників окультизму Вержболович згадує також і філософа несвідомого

¹ Вержболович, наприклад, згадує низку видатних науковців, які «обратились к изучению спиритических явлений, после чего многие из них стали убежденными спиритами» (Вержболович, 1903, с. 14).

Едуарда фон Гартмана, а також зазначає, що вивченням окультних феноменів займаються численні *психологічні* товариства (Вержболович, 1902b, с. 238).

Взагалі-то, якщо говорити про окультизм в цілому, то для нього становили інтерес усі феномени, що не піддавалися поясненню засобами тодішньої науки. Однак серед окультистів були й такі, які вважали, що загадкові фізичні явища можна залишити поза увагою, оскільки для них рано чи пізно вдасться знайти наукове пояснення². Представників такого окультизму передусім цікавили психічні явища, адже в душі, за їхніми переконаннями, завжди залишатиметься щось таємниче і магічне, щось, що ховається від свідомості й пов'язує нас із трансцендентним, потойбічним світом. Як зазначає Вержболович, представники такого різновиду окультизму «стараются изучить *бессознательную* (курсив наш. – В. М.) деятельность души, осветить научным светом психические загадки» (Вержболович, 1902b, с. 240). Завдяки цьому, окрім уже згаданої власної метафізики, на базі окультних пошуків сформувалися самобутні *психологічні* теорії для пояснення загадкових феноменів та власна «трансцендентальная психология», яка «существенно отличается от современной научной, или опытной психологии. В то время как эта последняя изучает проявления чувственного сознания, обусловливаемые деятельностью мозга и нервов, трансцендентальная психология обращает главное внимание на бессознательную область душевной жизни, в которой, по мнению оккультистов, кроется истинная природа души и ее магические, необычайные способности» (Вержболович, 1902b, с. 291–292). Зокрема в психологічній системі Фіхте-молодшого здатність до передбачення майбутніх подій пояснюється із «бессознательного, но реального и непосредственного взаимодействия между душами людей, а равно и с предметами, имеющими к ним какое-либо близкое отношение» (Вержболович, 1904, с. 16). Вержболович наводить ще чимало міркувань у дусі цієї спеціальної (в його термінології – трансцендентальної) психології окультистів. Серед них неодноразово трапляються апеляції до несвідомої діяльності души, підкреслюється відмінність душевних процесів у стані сну та неспання (Вержболович, 1902b, с. 291–328),

² На думку самого Вержболовича, одним із окультних феноменів, які мають суто духовну природу, є телепатія. Як на союзника з цього питання він посилається на відомого російського філософа Володимира Соловйова, який був упевнений, що «телепатия никогда не может быть изъяснена из физических оснований» (Вержболович, 1904, с. 57).

тобто використовуються напрями думок, які згодом будуть дуже активно використовувати в психоаналізі, зокрема в такій його версії, як юнґіанство.

За Вержболовичем, розвитку окультних уявлень та практик сприяли гіпнотично-магнетичні експерименти німецького лікаря Франца Фрідріха Антона Месмера (1734–1815) (Вержболович, 1903, с. 8). Він також згадує і про представників шеллінґіанської натурфілософії, які причину відкритих Месмером феноменів «полагали в непонятном интеллектуальном принципе, отождествленном ими с бессознательной духовной жизнью нервных личностей» (Вержболович, 1903, с. 10). У нині вже класичній праці з історії глибинної психології (Ellenberger, 1970) переконливо продемонстровано, що прихильники месмеризму цілком можуть бути зараховані до попередників психоаналізу¹. Згадує Вержболович і про професора Женевського університету Теодора Флурнуа (1854–1920), який пов'язував окультні психологічні феномени з дією «подсознания», або «скрытого сознания» (Вержболович, 1904, с. 17). Наприкінці XIX ст. цей науковець опублікував власне психологічне дослідження, присвячене жінці-медіуму (Flournoy, 1899), а на початку XX ст. рішуче підтримав новонароджений психоаналіз, написавши одну із найпозитивніших рецензій на «Тлумачення сновидінь» Фрейда (Ellenberger, 1970, р. 784). Зі свого боку, Вержболович спеціально зупиняється на такій знаковій для історії окультизму фігурі, як «провидиця із Преворста» (Вержболович, 1903, с. 9). Захоплення останньою, а також ознайомлення із щойно згаданою працею Флурнуа були серед головних причин, що надихнули молодого Карла Юнга на написання докторської дисертації «Щодо психології та патології так званих окультних феноменів» (Jung, 1902)².

¹ Цій генеалогічній реконструкції присвячено окрему главу відповідної праці – «Перша динамічна психіатрія» (Ellenberger, 1970, р. 110–182).

² Див.: (Noll, 1997, р. 34–38, 48–49). Юнговому захопленню спиритизмом та окультизмом присвячено дві глави також у новітній праці: (Bishop, 2014).

Цю роботу було захищено у Швейцарії майже одночасно із публікацією в Російській імперії статей про окультизм та спиритизм Вержболовича. До речі, останній уже тоді схарактеризував окультизм як спробу створення «нового монистического мирозерцания, которое представляло бы синтез религии и науки, веры и знания», завдяки якому мало з'явиться «высшее понимание мирового порядка и преобразование всего строя жизни» (Вержболович, 1902b, с. 241). Уважне вивчення постаті Юнга свідчить про те, що передбачення стосується і його: захистивши дисертацію, пов'язану з окультизмом, він продовжив торувати свій шлях у подібному напрямі і присвятив майже все своє подальше життя розробці та поширенню дуже центрованого на самому собі (квазі)науково-окультного світогляду, що став одним із важливих елементів сучасного неорелігійного руху нью-ейдж³.

Зрозуміло, у філософсько-психологічній літературі відповідних часів можна знайти ще чимало різноманітних концептів, уявлень, міркувань, настанов, практик, що тим чи тим чином позначилися на розвитку різних версій психоаналізу. Зрозуміло також, що далеко не всі з них взагалі встигли потрапити до уваги представників КДА. Тим не менш аналіз, який ми здійснили, дає змогу уникнути звуженого уявлення щодо розвитку науки у КДА. Хоч вона й була передусім релігійним закладом, в її стінах вчилися та працювали фахівці з широким кругозором. Вони здійснювали актуальні розвідки, добре знаючись на філософських засадах та новітніх тенденціях у різних наукових дисциплінах, зокрема у психології. На зламі XIX–XX ст. особливо значущою в цьому плані виявилася діяльність випускника Київської духовної академії Михайла Йосиповича Вержболовича. Якби не важка хвороба і смерть на п'ятдесятому році життя (у 1911 р.) (Ткачук, 2015, с. 286), він, можливо, ще встиг би висловитися і безпосередньо щодо такої психологічної новинки тих часів, як психоаналіз.

³ Див., напр.: (Charet, 1993; Noll, 1994; Noll, 1997; Нолл, 2002; Менжулін, 2002).

Список посилань

- В. (1869). Два слова о спиритизме. *Труды Киевской духовной академии*, 4, 177–192.
- Васильев, А. (1908). *Экономическое понимание христианства в системах марксистов и несостоятельность такого понимания*. (Ф. 304, дис. 1993). Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім В. І. Вернадського, м. Київ.
- Вержболович, М. (1891). *Пророческое служение в Израильском (десятиколенном) царстве*. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
- Вержболович, М. (1893а). Обзор главнейших направлений психологии текущего столетия. *Вера и разум*, II (1), 183–206, 232–254, 255–279, 343–355.
- Вержболович, М. (1893b). *Обзор главнейших направлений психологии текущего столетия*. Харьков: Тип. Губернского правления.
- Вержболович, М. (1895а). Обзор главнейших направлений русской психологии. *Вера и разум*, II (1), 117–134, 185–208, 233–256, 257–290, 303–336, 374–398, 399–427, 455–487.

- Вержболович, М. (1895b). Обзор главнейших направлений русской психологии. *Вера и разум, II* (II), 135–158, 185–209, 339–374.
- Вержболович, М. (1895c). *Обзор главнейших направлений русской психологии*. Харьков: Тип. Губернского правления.
- Вержболович, М. (1900). *Спиритизм пред судом науки и христианства*. Москва: Университетская тип.
- Вержболович, М. (1902a). *Мир таинственных явлений*. Москва: Университетская тип.
- Вержболович, М. (1902b). Современный оккультизм в его основах и научном приложении. *Вера и разум, II* (II), 237–250, 291–328.
- Вержболович, М. (1903). *Спиритизм пред судом науки и христианства*. 2-е изд. Санкт-Петербург: И. Л. Тузов.
- Вержболович, М. (1904). *Мир таинственных явлений*. 2-е изд. Санкт-Петербург: И. Л. Тузов.
- Власовский, И. (1908). *Взгляд представителя исторического материализма на происхождение христианства перед судом науки*. (Ф. 304, дис. 1996). Институт рукопису Національної бібліотеки України ім В. І. Вернадського, м. Київ.
- Гагеман, К. Л. ([1872–1876]). *Руководство к психологии*. Перевод с немецкого студента Ф. Орнатского. (Ф. 160, № 177). Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ.
- Гагеман, К. Л. (1882). *Что такое характер и как он может быть образован воспитанием?* Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича.
- Жанэ, П. (1878). *Конечные причины, или целесообразный порядок вещей в природе и его причина*. Пер. с франц. [свщц. Григория Малеванского] под ред. Д. В. Поспехова. Киев: Тип. В. Давиденко.
- Кирилович, А. (1883). *Учение Канта о религии*. (Ф. 304, дис. 931). Институт рукопису Національної бібліотеки України ім В. І. Вернадського, м. Київ.
- Кирилович, А. (1890). [Богдашевскому] Дмитрию Ивановичу. *Письмо из Рьельска, 3 сентября 1890 г.* (Ф. 191, № 636). Институт рукопису Національної бібліотеки України ім В. І. Вернадського, м. Київ.
- Кирилович, А. (1895a). Бессознательное Гартманна. *Вера и разум, II* (I), 530–556, 581–594.
- Кирилович, А. (1895b). Бессознательное Гартманна. *Вера и разум, II* (II), 114–134, 277–306, 443–480.
- Кленов, И. (1907). *Критика нищенства в произведениях Достоевского*. (Ф. 304, дис. 1982). Институт рукопису Національної бібліотеки України ім В. І. Вернадського, м. Київ.
- Козловський, В. П. (2018). Антропологічні візії Маркеліна Олесницького. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, I*, 43–54.
- Лейбин, В. М. (1990). *Фрейд, психоанализ и современная западная философия*. Москва: Политиздат.
- Линицкий, П. (1898a). Философия Эдуарда Гартмана. *Вера и разум, II* (I), 423–438.
- Линицкий, П. (1898b). Философия Эдуарда Гартмана. *Вера и разум, II* (II), 43–62, 85–102.
- Масанов, И. Ф. (1956). *Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: в 4 т.* (Т. 1). Москва: Изд-во Всесоюзной книжной палаты.
- Менжулин, В. И. (2002). *Расколовывая Юнга: от апологетики к критике*. Киев: Сфера.
- Менжулін, В. І. (2006). Зигмунд Фрейд між натуралізмом та трансценденталізмом: варіації на тему Блюменберга. *Актуальні проблеми духовності, 7*, 67–86.
- Нолл, Р. (2002). Таємна церква: передача харизматичного авторитету (глава з книги «Культ Юнга: Витоки харизматичного руху») (В. Менжулін, пер. з англ.). *Український соціум: соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики, I*, 134–143.
- Ткачук, М. Л. (2015). Вержболович Михайло Йосипович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* Т. 1: А–К (с. 285–287). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М. Л. (2016). Троїцький Матвій Михайлович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* Т. 2: Л–Я (с. 683–686). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М. Л., & Брюховецький, В. С. (Ред.). (2016). *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* Т. 2: Л–Я. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Троицкий, М. (1867). *Немецкая психология в текущем столетии: историческое и критическое исследование с предварительным очерком успехов психологии со времен Бэкона и Локка*. Москва: Тип. Т. Рис.
- Троицкий, М. (1882a). *Наука о духе: общие свойства и законы человеческого духа* (Т. 1). Москва: Н. А. Абрикосов.
- Троицкий, М. (1882b). *Наука о духе: общие свойства и законы человеческого духа* (Т. 2). Москва: Н. А. Абрикосов.
- Чавдаров, Д. (1910). *Взгляд Ницше на христианскую нравственность в связи с его учением о морали вообще*. (Ф. 304, дис. 2131). Институт рукопису Національної бібліотеки України ім В. І. Вернадського, м. Київ.
- Экземплярский, В. И. (1915). *Евангелие Иисуса Христа перед судом Фр. Ницше. (Популярные чтения)*. Петроград: Религия и жизнь.
- Bishop, P. (2014). *Carl Jung*. London: Reaktion Books.
- Borch-Jacobsen, M., & Shamdasani, S. (2012). *The Freud files: An Inquiry into the History of Psychoanalysis*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- Charet, F. X. (1993). *Spiritualism and the Foundations of C. G. Jung's Psychology*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Crews, F. (1995). *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*. New York: New York Review of Books.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious: the History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.
- Fichte, I. (1864). *Psychologie: Die Lehre vom bewussten Geiste des Menschen; oder; Entwicklungsgeschichte des Bewusstseins, begründet auf Anthropologie und innerer Erfahrung*. Leipzig: Brockhaus. Retrieved from <https://archive.org/details/b28118984>.
- Fischer, F. (1838). *Lehrbuch Der Psychologie Fur Akademische Vorlesungen Und Gymnasialvortrage*. Basel: Kessinger Publishing.
- Flournoy, T. (1899). *Des Indes à la planète Mars: étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie*. Paris: F. Alcan.
- Gomez, L. (2005). *The Freud Wars: An Introduction to the Philosophy of Psychoanalysis*. London; New York: Routledge.
- Hartmann, E. (1869). *Philosophie des Unbewussten: Versuch einer Weltanschauung*. Berlin: C. Duncker.
- Jones, E. (1953). *The Life and Work of Sigmund Freud* (Vol. I: The Formative Years and the Great Discoveries). New York; London: Basic Books; Hogarth Press.
- Jung, C. (1902). *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene: Eine psychiatrische Studie*. Leipzig: Mutze.
- Noll, R. (1994). *The Jung Cult: Origins of a Charismatic Movement*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Noll, R. (1997). *The Aryan Christ: the Secret Life of Carl Jung*. New York: Random House.
- Roazen, P. (2001). *The Historiography of Psychoanalysis*. New Brunswick, N. J.: Transaction.
- Sulloway, F. (1992). *Freud, Biologist of the Mind: Beyond the Psychoanalytic Legend* (1st Harvard University Press pbk. ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Webster, R. (1995). *Why Freud was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*. London: HarperCollins.

References

- Bishop, P. (2014). *Carl Jung*. London: Reaktion Books.
- Borch-Jacobsen, M., & Shamdasani, S. (2012). *The Freud Files: An Inquiry into the History of Psychoanalysis*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- Charet, F. X. (1993). *Spiritualism and the Foundations of C. G. Jung's Psychology*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Chavdarov, D. (1910). *Vzgliad Nitsشه na khristianskuiu nravstvennost' v sviazi s ego ucheniem o morali vooobshche* [Nietzsche's View of Christian Morality in Connection with his Doctrine of Morality in General]. (F. 304, Dis. 2131). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Crews, F. (1995). *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*. New York: New York Review of Books.
- Ekzemplarskii, V. I. (1915). *Evangelie Iisusa Khrista pered sudom Fr. Nitsشه. (Populiarnye chteniia)* [The Gospel of Jesus Christ before the F. Nietzsche's Court. (Popular Readings)]. Petrograd: Religiiia i zhizn' [in Russian].
- Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious: the History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.
- Fichte, I. (1864). *Psychologie: Die Lehre vom bewussten Geiste des Menschen; oder, Entwicklungsgeschichte des Bewusstseins, begründet auf Anthropologie und innerer Erfahrung*. Leipzig: Brockhaus. Retrieved from <https://archive.org/details/b28118984>.
- Fischer, F. (1838). *Lehrbuch Der Psychologie Fur Akademische Vorlesungen Und Gymnasialvortrage*. Basel: Kessinger Publishing.
- Flournoy, T. (1899). *Des Indes à la planète Mars: étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie*. Paris: F. Alcan.
- Gageman, K. L. ([1872–1876]). *Rukovodstvo k psikhologii. Perevod s nemetskogo studenta F. Ornatskogo* [A Guide to Psychology. Translated from German by the Student F. Ornatskii]. (F. 160, № 177). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Gageman, K. L. (1882). *Chto takoe kharakter i kak on mozhet byt' obrazovan vospitaniem?* [What is Character and how can it be formed by Upbringing?]. St. Petersburg: Tip. M. M. Stasiulevicha [in Russian].
- Gomez, L. (2005). *The Freud Wars: An Introduction to the Philosophy of Psychoanalysis*. London; New York: Routledge.
- Hartmann, E. (1869). *Philosophie des Unbewussten: Versuch einer Weltanschauung*. Berlin: C. Duncker.
- Jones, E. (1953). *The life and work of Sigmund Freud* (Vol. I: The Formative Years and the Great Discoveries). New York; London: Basic Books; Hogarth Press.
- Jung, C. (1902). *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene: Eine psychiatrische Studie*. Leipzig: Mutze.
- Kirilovich, A. (1883). *Uchenie Kanta o religii* [Kant's Teaching on Religion]. (F. 304, Dis. 177). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Kirilovich, A. (1890). [Bogdashhevskomu] Dmitriiu Ivanovichu. *Pis'mo iz Ryl'ska, 3 sentiabria 1890 g.* [To Dmitrii Bogdashhevskii. Letter from Rylsk, September 3, 1890]. (F. 191, № 636). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Kirilovich, A. (1895a). Bessoznatel'noe Gartmanna [Unconscious of Hartmann]. *Vera i razum, II* (I), 530–556, 581–594 [in Russian].
- Kirilovich, A. (1895b). Bessoznatel'noe Gartmanna [Unconscious of Hartmann]. *Vera i razum, II* (II), 114–134, 277–306, 443–480 [in Russian].
- Klenov, I. (1907). *Kritika nitsشهanstva v proizvedeniakh Dostoevskogo* [Criticism of Nietzscheanism in the Works of Dostoevsky]. (F. 304, Dis. 1982). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Kozlovskiy, V. P. (2018). Antropolohichni vizii Markelina Olesnytskoho [Antropological Views of Markelin Olesnytskii]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiiia ta relihiieznavstvo, 1*, 43–54 [in Ukrainian].
- Leibin, V. M. (1990). *Freid, psikhoanaliz i sovremennaia zapadnaia filosofiiia* [Freud, Psychoanalysis and Contemporary Western Philosophy]. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Linitiskii, P. (1898a). Filosofiiia Eduarda Gartmana [Eduard von Hartmann's Philosophy]. *Vera i razum, II* (I), 423–438 [in Russian].
- Linitiskii, P. (1898b). Filosofiiia Eduarda Gartmana [Eduard von Hartmann's Philosophy]. *Vera i razum, II* (II), 43–62, 85–102 [in Russian].
- Masanov, I. F. (1956). *Slovar' psevdonimov russkikh pisatelei, uchenykh i obshchestvennykh deiatelei* [Dictionary of Pseudonyms of Russian Writers, Scholars and Public Figures]: in 4 vols. (Vol. 1). Moscow: Izdatel'stvo Vsesoiuznoi knizhnoi palaty [in Russian].
- Menzhulin, V. I. (2002). *Raskoldovyvaia Iunga: ot apologetiki k kritike* [Disenchanted Jung: from apologetics to criticism]. Kyiv: Sfera [in Russian].
- Menzhulin, V. I. (2006). Zygmund Freid mizh naturalizmom ta transtsendentalizmom: variatsii na temu Bliumenberha [Sigmund Freud between Naturalism and Transcendentalism: Variations on Blumenberg's Theme]. *Aktualni problemy dukhovnosti, 7*, 67–86 [in Ukrainian].
- Noll, R. (1994). *The Jung Cult: Origins of a Charismatic Movement*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Noll, R. (1997). *The Aryan Christ: the Secret Life of Carl Jung*. New York: Random House.
- Noll, R. (2002). Taieмна tserkva: peredacha kharyzmatychnoho avtorytetu (hlava z knyhy "Kult Yunha: Vytoky kharyzmatychnoho rukhu") [The Secret Church: the Transmission of a Charismatic Authority (Chapter from "Jung's Cult: Origins of a Charismatic Movement")]. (V. Menzhulin, Trans.). *Ukrainskyi sotsium: sotsiologichni doslidzhennia ta monitorynh sotsialnoi polityky, 1*, 134–143 [in Ukrainian].
- Roazen, P. (2001). *The Historiography of Psychoanalysis*. New Brunswick, N. J.: Transaction.
- Sulloway, F. (1992). *Freud, Biologist of the Mind: Beyond the Psychoanalytic Legend (1st Harvard University Press pbk. ed.)*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tkachuk, M. L. (2015). Verzhbolovych Mykhailo Yosypovych. In M. L. Tkachuk, V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. Vol. 1: A–K (pp. 285–287). Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2016). Troitskyi Matvii Mykhailovych. In M. L. Tkachuk, V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. Vol. 2: L–Ya (pp. 683–686). Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L., Briukhovetskyi, V. S. (Eds.). (2016). *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. Vol. 2: L–Ya. Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].
- Troitskii, M. (1867). *Nemetskaia psikhologiiia v tekushchem stoletii: istoricheskoe i kriticheskoe issledovanie s predvaritel'nyim ocherkom uspekhev psikhologii so vremen Bekona i Lokka* [German Psychology in the Current Century: a Historical and Critical Study with a Preliminary Outline of Psychological Achievements since Bacon and Locke]. Moscow: Tipografiia T. Ris [in Russian].
- Troitskii, M. (1882a). *Nauka o dukhe: obshchie svoistva i zakony chelovecheskogo dukha* [Science on Spirit: General Properties and Laws of the Human Spirit]. (Vol. 1). Moscow: N. A. Abrikosov [in Russian].

- Troitskii, M. (1882b). *Nauka o dukhe: obshchie svoistva i zakony chelovecheskogo dukha* [Science on Spirit: General Properties and Laws of the Human Spirit]. (Vol. 2). Moscow: N. A. Abrikov [in Russian].
- V. (1869). Dva slova o spiritizme [Two Words on Spiritualism]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 4, 177–192 [in Russian].
- Vasil'ev, A. (1908). *Ekonomicheskoe ponimanie khristianstva v sistemakh marksistov i nesostoiatel'nost' takogo ponimaniia* [The Economic Understanding of Christianity in the Marxists' Systems and the Failure of this Understanding] (F. 304. Dis. 1993). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1891). *Prorocheskoe sluzhenie v Izrail'skom (desiatiknizhnom) tsarstve* [Prophetic Ministry in the Kingdom of Israel]. Kyiv: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1893a). Obzor glavneishikh napravlenii psikhologii tekushchego stoletii [Review of the Main Approaches within the Psychology of the Current Century]. *Vera i razum*, II (I), 183–206, 232–254, 255–279, 343–355 [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1893b). *Obzor glavneishikh napravlenii psikhologii tekushchego stoletii* [Review of the Main Approaches within the Psychology of the Current Century]. Kharkiv: Tip. Gubernskogo pravleniia [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1895a). Obzor glavneishikh napravlenii russkoi psikhologii [Review of the Main Approaches within the Russian Psychology]. *Vera i razum*, II (I), 117–134, 185–208, 233–256, 257–290, 303–336, 374–398, 399–427, 455–487 [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1895b). Obzor glavneishikh napravlenii russkoi psikhologii [Review of the Main Approaches within the Russian Psychology]. *Vera i razum*, II (II), 135–158, 185–209, 339–374 [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1895c). *Obzor glavneishikh napravlenii russkoi psikhologii* [Review of the Main Approaches within the Russian Psychology]. Kharkiv: Tip. Gubernskogo pravleniia [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1900). *Spiritizm pred sudom nauki i khristianstva* [Spiritualism before the Court of Science and Christianity]. Moscow: Universitetskaia tipografiia [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1902a). *Mir tainstvennykh iavlenii* [The World of Mysterious Phenomena]. Moscow: Universitetskaia tipografiia [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1902b). *Sovremennii okkul'tizm v ego osnovakh i nauchnom prilozhenii* [Contemporary Occultism in its Foundations and Scientific Application]. *Vera i razum*, II (II), 237–250, 291–328 [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1903). *Spiritizm pred sudom nauki i khristianstva* [Spiritualism before the Court of Science and Christianity], 2nd ed. St. Petersburg: I. L. Tuzov [in Russian].
- Verzhhobolovich, M. (1904). *Mir tainstvennykh iavlenii* [The World of Mysterious Phenomena], 2nd ed. St. Petersburg: I. L. Tuzov [in Russian].
- Vlasovskii, I. (1908). *Vzgliad predstavitelia istoricheskogo materializma na proiskhozhdenie khristianstva pered sudom nauki* [The Historical Materialism Representative's View on the Origin of Christianity before the Court of Science]. (F. 304, Dis. 1996). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Webster, R. (1995). *Why Freud was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*. London: HarperCollins.
- Zhane, P. (1878). *Konechnye prichiny, ili tselesoobraznyi poriadok veshchei v prirode i ego prichina* [Final Causes, or Theological Order of Things in the Nature and its Cause]. (G. Malevanskii, priest, Tras.). D. Pospekhov (Ed.). Kyiv: Tip. V. Davidenko [in Russian].

Vadym Menzhulin

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES OF REPRESENTATIVES OF THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY (1819–1924) IN THE EUROPEAN INTELLECTUAL CONTEXT: RECEPTION OF UNCONSCIOUS

Prior to the emergence of psychoanalysis, in Western philosophy, psychology, and culture there were various processes that could be considered as the elements of its prehistory. The author tries to show that some of these “proto-psychoanalytical” processes are reflected in the works of alumni and lecturers of the Kyiv Theological Academy. In particular, some interest to the concept of the unconscious can be traced in some works of Orest Novytskyi, Petro Linytskyi, Hryhorii Malevanskyi, Markellin Olesnytskyi, Fedir Ornat-skyi, Oleksii Kyrylovych. It has been shown that such regard to unconscious was influenced by the ideas of such Western philosophers as Friedrich Schelling, Arthur Schopenhauer, Eduard von Hartmann, Immanuel Fichte, Paul Janet, and others. It is noted that the Kyiv Theological Academy alumnus and lecturer Matvii Troitskyi came as close as possible to the definition of such an important psychoanalytical phenomenon as transference. A great deal of attention in the article is focused on the works of the Kyiv Theological Academy alumnus Mykhailo Verzhhobolovich. In his books and articles, we can find an examination of a whole series of concepts, ideas, considerations, attitudes, and practices that played an important role in shaping different versions of psychoanalysis. Verzhhobolovich dealt with those issues, analyzing the views of the already mentioned and several other philosophers, as well as a number of leading European psychologists of the nineteenth and early twentieth centuries, such as Johann Herbart, Hermann Ulrici, Wilhelm Wundt, Théodore Flournoy, etc. In the series of Verzhhobolovich's works on various occult phenomena, the author unveils many parallels with the formation of Carl Jung's analytical psychology. The above helps to avoid a narrow view on the development of science in the Kyiv Theological Academy. Although it was primarily a religious institution, specialists with a broad outlook studied and worked under its roof. They conducted up-to-date researches based on the knowledge of both philosophical origins and new trends within various disciplines, including psychology.

Keywords: Kyiv Theological Academy, history of ideas, psychoanalysis, unconscious, occultism.

Матеріал надійшов 15.01.2019